

HISTORIA I KULTURA
ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM III

GMINA POSTOMINO

Redakcja:
WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNÓ 2004

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 3: *Gmina Postomino* [History and Culture of the Sławno region, vol. 3: Postomino Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2004. pp. 299, fig. 59, colour tabl. 52. ISBN 83-919236-3-0. Polish text with German summaries.

This is an edition of study of aspects of history and culture of the Postomino region [Pomerania, Poland]. These papers refer to history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It hard to build a society without roots and without history. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

Recenzent: prof. dr hab. Józef Lindmajer

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2004
© Copyright by authors

Na okładce akwarela Günthera Machemehla *Pola w pobliżu Łącka z 1941 roku*

Publikacja dofinansowana przez Urząd Gminy w Postominie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*
Skład i łamanie: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej w Warszawie ze środków Republiki Federalnej Niemiec

Die Publikation ist mit finanzieller Unterstützung der Stiftung für Deutsch-Polnische Zusammenarbeit in Warszawa aus Mitteln der Bundesrepublik Deutschland herausgegeben worden

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Margraf”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 12d

ISBN 83-919236-3-0

Druk/Druck: Boxpol, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 24

Spis treści

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), JAN SROKA (Sławno): Małych ojczyzn czar – budowanie tożsamości kulturowej Ziemi Sławieńskiej . . .	7
ZBIGNIEW GALEK (Postomino): Dziś i jutro Ziemi Postomińskiej	15
WACŁAW FLOREK (Słupsk): Krajobraz gminy Postomino jako wynik ewolucji środowiska	21
IGNACY SKRZYPEK (Koszalin): Z najdawniejszych dziejów gminy Postomino	35
MIROSLAW CIESIELSKI (Berlin), PIOTR WAWRZYNIAK (Poznań): Rozwój osadnictwa w rejonie wsi Dzierżecin, pow. sławieński, w późnym okresie przedrzymskim, w okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów	75
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Dygowo): Nazwy miejscowe gminy Postomino .	91
SYLWIA WESOŁOWSKA (Szczecin): Z dziejów szkolnictwa na Ziemi Postomińskiej	119
SEBASTIAN DEREN (Sławno): Legenda Hansa Lange	135
ELŻBIETA SZALEWSKA (Słupsk): Siedziby dworskie i architektura pałaców Ziemi Postomińskiej	143
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), ZBIGNIEW CELKA (Poznań): Parki dworskie gminy Postomino	165
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin): Czar wakacji i smak codzienności – gmina Postomino w ikonografii	177
GERHARD WIETEK (Hamburg): Karl Schmidt-Rottluff in Jershöft (1920–1931)	209
ZBIGNIEW MIELCZARSKI (Sławno): Dzieje poligonu w Wicku Morskim . . .	219
ELŻBIETA RASZEJA (Poznań): Krajobraz kulturowy wsi Staniewice i Nosalin	233
RADOSŁAW BAREK (Poznań): Budownictwo ryglowe na Pomorzu – tradycja i współczesność. Realizacja projektu edukacyjnego w Łacku	251

KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo): Postomińskie cmentarze	259
ELŻBIETA FLOREK (Słupsk): Zagospodarowanie turystyczne gminy Postomino na tle walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kul- turowych	273
Indeks osób	287
Indeks rzeczowy i nazw geograficznych	292
Lista adresowa autorów	297

Z dziejów szkolnictwa na Ziemi Postomińskiej

SYLWIA WESOŁOWSKA (Szczecin)

1. Wprowadzenie

Położona w malowniczej części Pomorza Ziemia Postomińska przez stulecia dzieliła jego nader skomplikowane losy polityczne, społeczne i gospodarcze¹. Także rozwój szkolnictwa w tym rejonie rozpatrywać należy na tle dziejów oświaty na Pomorzu. W kontekście tym ważne jest, by pamiętać, że o poniekąd oryginalnym, „rodzimym” systemie szkolnym w odniesieniu do tych ziem możemy mówić tylko o latach 1648–1653². Wraz z podziałem Księstwa Pomorskiego szkolnictwo w poszczególnych jego rejonach stało się integralną częścią systemów oświatowych państw – sukcesorów Księstwa.

W ten sposób od połowy XVII wieku Postomino i okolice stały się częścią państwa brandenburskiego, później pruskiego, a wreszcie niemieckiego. Dalszy, szeroko pojęty rozwój wszelkich dziedzin życia gospodarczego, społecznego czy kulturalnego odbywał się w ramach nakreślonych przez ustawodawstwo tychże państw.

---

¹ Poprzez termin „Ziemia Postomińska” w niniejszej pracy rozumieć będę obszar dzisiejszej gminy Postomino.

² Jako cezurę określającą koniec istnienia Księstwa Pomorskiego często podaje się rok 1648 lub 1653. Wynika to z faktu, że na mocy postanowień kongresu pokojowego w Osnabrück (24 X 1648), kończącego wojnę trzydziestoletnią, podzielono terytorium Księstwa (w roku 1637 zmarł Bogusław XIV ostatni władca niezależnego Księstwa Pomorskiego) między Szwecję i Brandenburgię. Jednak dopiero tzw. szczeciński reces graniczny (14 V 1653) ostatecznie uregulował kwestie posiadania obu państw.

2. Historyczny kontekst rozwoju szkolnictwa na Pomorzu

2.1. Szkolnictwo w rękach Kościoła

Od wieku XII szkolnictwo pomorskie rozwijało się głównie na obszarach miejskich. Pierwsze szkoły wiejskie pojawiły się praktycznie w drugiej połowie XVI wieku jako wynik przemian reformacyjnych. Opracowana przez zwolenników reformacji koncepcja rozwoju szkolnictwa znalazła się w Ordynacji Kościelnej z roku 1535³, która obowiązywała w zasadzie do roku 1565, kiedy znowelizowano niektóre jej założenia⁴. Wypracowany wówczas model szkolnictwa przetrwał do końca istnienia Księstwa Pomorskiego. Istotą owego systemu szkolnego było jego ścisłe zespolenie z organizacją Kościoła ewangelickiego, który kontrolował jego strukturę organizacyjną, treści i metody nauczania oraz wywierał znaczny wpływ na obsadę stanowisk szkolnych, pomimo zachowania w tej materii również praw świeckich patronów parafii.

O ile w ordynacjach znalazły się szczegółowe ustalenia, co do kształtu nowego szkolnictwa miejskiego (średniego i wyższego), o tyle w odniesieniu do obszarów wiejskich znalazł się tylko enigmatyczny zapis o konieczności prowadzenia przez pastora ćwiczeń z dziećmi z zakresu katechizmu, które miały być kontrolowane przez wizytatorów (Bülow 1880: 42–43).

W rzeczywistości faktyczny ciężar nauczania scedowany został na kościelnych. Interesujący zapis znalazł się w wydanych w roku 1593 przez generalnego superintendenta Jakoba Rungego (1527–1595) *Leges pro Custodibus publice in Synodis propenendae*. Dokument ten miał regulować kwestie sporne między klerem ewangelickim a służbą kościelną. Poza dokładnie określonymi powinnościami kościelnych oraz wytycznymi, co do ich zatrudniania, jak np. (Papenfuss 1934: 2):

³ Powstały jeszcze przed sejmem program reformy szkolnictwa uzyskał aprobatę książąt pomorskich i z pewnymi zmianami został włączony w 1535 roku przez Bugenhagena do ordynacji kościelnej (Otto 1854).

⁴ Na synodzie w Greifswaldzie w 1556 roku rozpoczęto prace nad nową ordynacją, które zakończono w 1563 roku. Została ona wydana dwa lata później. Pomorską Ordynację Kościelną wydano w Wittenberdze. Fragment dotyczący szkolnictwa wydany został m.in. przez M. Wehrmanna (1893: 128–211).

[...] każdy kościelny, skoro pełni stanowisko, musi się prowadzić moralnie, musi zdać egzamin przed swoim pastorem, musi być zaprezentowany prepozytowi i mieć potwierdzenie swojej konfirmacji. W trakcie egzaminu musi odpowiedzieć na pytania z Ewangelii, Katechizmu Rungego oraz Małego Katechizmu Lutra i musi umieć się podpisać. Znalazła się tam również informacja o nauczaniu. Stwierdzano mianowicie, że kościelni, którzy dużo wiedzą lub są bardzo gorliwi, mogą zajmować się sztuką nauczania. Wspólnie z pastorem mogą nauczać pieśni kościelnych (po łacinie) i „kochaną młodzież” w niewielkim stopniu uczyć czytania i pisania. Wszystko to za zgodą patrona parafii.

Posiadamy tylko sporadyczne wzmianki o funkcjonowaniu jakichkolwiek form nauczania na wsi pomorskiej w XVI wieku. Informacji dostarczają głównie protokoły z wizytacji kościelnych, na podstawie których możemy zaledwie wymienić kilka miejscowości, w których egzystowały szkoły⁵. Ich program raczej nie wykraczał poza obowiązkowe nauczanie katechizmu czy odpowiednich modlitw i pieśni religijnych, sporadycznie wspominano o nauce czytania i pisania. Dość nikłe zainteresowanie edukowaniem ludności wiejskiej wypływało z wielowiekowej tradycji, a także ze stanowiska głównych mentorów tych czasów – Lutra i Melanchtona, którzy nie byli zwolennikami kształcenia ludu (por. Kurdybach 1965: 345).

Wraz z wejściem głównej części Pomorza Zachodniego w skład państwa brandenburskiego nastąpił znaczący rozwój sieci szkół wiejskich (zwłaszcza w stosunku do wieków poprzednich). Było to jednak szkolnictwo jednoklasowe z niewystarczającą siecią budynków szkolnych, słabym poziomem nauczania i dużą absencją wśród uczniów. Ten mało optymistyczny obraz szkolnictwa wiejskiego zachował aktualność do końca wieku XVIII.

Podstawowym celem edukacji pozostało zaszczepienie w społeczeństwie zasad chrześcijańskich. Czyniono to na podstawie Biblii,

⁵ W roku 1570 odnotowano szkółkę w: Swobnicy (działała jeszcze w 1615 roku) w Gościńcu (1554), Gardnie (1590), Stanominie (1597), Strzmielach (1590), w Golczewie, Ustce, Grzmiącej (1555) oraz Treten koło Miastka (1590). Prawdopodobnie funkcjonowały one też w: Płytnicy, Charbrowie, Główczychach, Cecenowie, Smóldzinie, Polnem. W dostępnych materiałach źródłowych brak jest danych na temat programów nauczania, form czy metodyki pracy (zob. Wehrmann 1904: 139–141; Vietzke 1915, 1919, 1920a, 1920b, 1920c; Bülow 1879: 1–32).

a zwłaszcza *Nowego Testamentu* oraz *Katechizmu* i *Małego Katechizmu* Marcina Lutera (ten ostatni od drugiej połowy XVI do połowy XIX wieku pozostawał podstawowym podręcznikiem w szkolnictwie elementarnym). Tak określony cel edukacji nadał jej charakter wyznaniowy. W Brandenburgii, a później także w Prusach, Kościół stał się organem zarządu i administracji szkolnictwa. W latach 1653–1808 wszystkie miejskie i wiejskie szkoły luterzańskie podlegały konsystorzowi ewangelickiemu z siedzibą kolejno w: Kołobrzegu, Stargardzie i Szczecinie oraz jego deputacji w Koszalinie⁶. W terenie władzę sprawowali superintendenci (prepozyci) stojący na czele synodów, od roku 1735 sprawowali oni też praktycznie funkcje inspektorów szkolnych, którzy kontrolowali corocznie szkoły w miejscowościach, w których istniały kościoły parafialne⁷.

2.2. Państwo pruskie – w walce o „rząd dusz”

Pomimo że przyjmuje się w historiografii, iż państwo pruskie w XVIII wieku odniosło znaczne sukcesy w zreformowaniu, unowocześnieniu i upowszechnieniu szkolnictwa, to należy pamiętać, że wdrażanie reform przebiegało powoli, kolejne edykty w zasadzie powtarzały te same postulaty i nie przynosiły widocznych rezultatów⁸. Przez cały wiek XVIII podstawową formą szkoły elementarnej była szkoła patronacka na wsi, całkowicie podporządkowana jej właścicielowi, który wyznaczał w niej nauczyciela (najczęściej funkcję tę pełnili kościelni, a także rzemieślnicy, żołnierze, muzykanci). Niskie uposażenie, nierzadko wypłacane nieregularnie, zmuszało ich do szukania dodatkowych źródeł dochodów, czemu poświęcali znacznie więcej czasu niż nauczaniu dzieci. Budynki szkolne były w opłakanym stanie, często były to zwykłe lepianki usytuowane gdzieś w sąsiedztwie kościoła. Istotny wpływ na cha-

⁶ Z racji tego, że zdecydowana większość społeczeństwa w okręgu postomińskim była wyznania ewangelicko-augsburskiego, pomijam organizację szkolnictwa innych wyznań.

⁷ Zdecydowana większość parafii w gminie Postomino należała początkowo do synodu w Słupsku, a następnie do synodu w Darłowie. Natomiast miejscowości parafii Pieszcz (Peest) tj.: Nosalin (*Nitzlin*), Pałowo (*Alt Paalow*), Pałówko (*Neu Paalow*), Tyń (*Thyn*) należały do synodu w Sławnie.

⁸ Państwo pruskie nie miało ustawy ramowej o organizacji szkolnictwa. Życie szkolne regulowane było zbiorem różnych ustaw, dekrétów, edyktów czy okólników.

rakter szkół wiejskich miało też zjawisko pracy dzieci, których edukacja ograniczała się w praktyce jedynie do miesięcy zimowych. Bezskuteczne okazywały się kolejne edykty nakazujące posyłanie dzieci do szkoły również latem (1698, 1710), a także edykty z lat 1717, 1735, 1763, które wprowadzały obowiązek szkolny i ustalały ukończenie nauki warunkiem konfirmacji.

W wieku XIX na przestrzeni kilkudziesięciu lat dokonywała się reorganizacja szkolnictwa. W roku 1808 kompetencje konsystorza przejęła powołana w utworzonej rejencji Deputacja Duchowa i Szkolna podległa Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Ważnym dla pruskiego systemu szkolnego aktem był wydany w 1817 roku dekret restrukturyzujący władze administracji szkolnej. Wyłączono wówczas Departament Szkolny z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, tworząc niezależne Ministerstwo Wyznań Religijnych, Spraw Szkolnych i Medycznych. Administracja szkół niższych (w tym szkół ludowych) na podstawie instrukcji z 1817 roku należała do kompetencji rejencji, które sprawowały ją poprzez komisje kościelno-szkolne. W ramach powiatów danej rejencji opiekę nad sprawami szkolnymi zlecono landratom, natomiast nadzór dydaktyczno-pedagogiczny nad szkołami elementarnymi pozostawał w kompetencji inspektorów szkolnych (*Kreisschulinspektor*). Podział rejencji na okręgi szkolne odpowiadał podziałom kościelnym na obwody synodów i parafie⁹.

W pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku szczególny nacisk położono na ujednoczenie systemów szkolnych w poszczególnych prowincjach Prus i egzekwowanie obowiązku szkolnego. Na Pomorzu rozporządzenie o konfirmacji z 1819 roku oraz późniejsze przepisy rejencji z 1826 ustalały, że do szkoły winne uczęszczać dzieci od 5. do 14. roku życia i że nauka szkolna jest jednym z warunków przystąpienia do konfirmacji (Turek-Kwiatkowska 1980: 25).

Następstwem tak prowadzonej polityki szkolnej był gwałtowny wzrost liczby dzieci pobierających naukę, co warunkowało konieczność rozwoju sieci szkolnej. W 1818 roku wydano zarządzenie doty-

---

⁹ Pomimo zmian administracyjnych nadzór nad szkołami pozostał w rękach duchowieństwa. Na mocy reskryptu ministerialnego na wsi utworzono tzw. dozory (*Schulvorstände*), które spełniały funkcję lokalnego organu nadzoru szkolnego. W ich skład wchodziło od dwóch do czterech przedstawicieli miejscowej społeczności oraz sołtys i pastor jako przewodniczący. W wypadku patronatu szlacheckiego do nadzoru wchodził również właściciel majątku. Pastor jako przewodniczący miał prawo zatwierdzania i kontroli planu nauczania. Owi lokalni inspektorzy podlegali inspektorom powiatowym (superintendentom).

czące reorganizacji sieci szkół wiejskich, w świetle którego każda wieś powinna posiadać szkołę, od której odległość nie mogła przekraczać 3 tysiące kroków, a klasy prowadzone przez jednego nauczyciela nie powinny liczyć więcej niż 60 dzieci¹⁰.

Ostatecznie system szkolnictwa elementarnego w skali całego państwa niemieckiego został uporządkowany przez ministra A. Falka w 1872 roku. 11 marca tego roku ogłoszono ustawę stwierdzającą, że nadzór nad szkołami ludowymi, publicznymi i prywatnymi należy wyłącznie do państwa. Do niego należy również nominacja urzędników nadzoru szkolnego i inspektorów lokalnych. Ustawa zmieniła jednocześnie organizację władz terenowych nadzoru szkolnego z synodalnej na powiatową. 15 X 1872 roku ukazało się rozporządzenie pod nazwą *Ogólne zarządzenia dotyczące szkolnictwa ludowego, preparand i seminariów nauczycielskich. Za zasadniczy typ szkoły elementarnej uznano szkołę wieloklasową z jednym lub dwoma nauczycielami. Mogła to być szkoła jednodziałowa lub szkoła półdzienna*¹¹. Reforma zapoczątkowana przez ministra Falka wzmocniła państwową kontrolę nad szkołami, osłabiając wpływy duchowieństwa. Jednocześnie, o ile szkoła dotychczas była dość prymitywna, nauka nieregularna, a nauczyciel niewykształcony, o tyle w drugiej połowie XIX wieku stała się instytucją bardzo wyraźnie kształtującą oblicze kulturalne wsi – także pomorskiej.

3. Szkoły w okolicach Postomina

W dostępnym materiale źródłowym brakuje potwierdzonych informacji o istnieniu w XVI wieku szkół na obszarze dzisiejszej gminy Postomino. Niemniej w matrykule parafii Pieszcz (*Peest*)

¹⁰ Według danych z roku 1837 w rejencji szczecińskiej 84%, a w rejencji koszalińskiej 74% dzieci wypełniało obowiązek szkolny (por. Labuda 2001: 143).

¹¹ Szkołę półdzienną organizowano, gdy izba szkolna była zbyt ciasna i nie mogła pomieścić jednocześnie 80 uczniów, a finanse nie pozwalały zaangażować drugiego nauczyciela, przy czym ogólna liczba godzin dla wszystkich klas nie mogła przekraczać 32. W jednodziałowej szkole mógł uczyć jeden nauczyciel różne klasy, a liczba uczniów nie powinna przekraczać 80. Klasa pierwsza (niższa) miała materiał przerabiać w czasie 20 godzin tygodniowo, druga (średnia) i trzecia (wyższa) w ciągu 30 godzin, łącznie z gimnastyką dla chłopców i robótkami ręcznymi dla dziewcząt. Gdyby w szkole pracowało dwóch nauczycieli, nauka miałaby się odbywać w dwóch salach. Jeżeli liczba dzieci przekraczała 120, należało stworzyć trzecią klasę.

z roku 1584 znajduje się wzmianka o nauczaniu katechizmu i przygotowaniu do konfirmacji¹². Prawdopodobnie realizowano założenia ordynacji kościelnej przynajmniej do roku 1590, kiedy to kościół w Pieszczu był wizytowany.

Pieszcz, rodowa siedziba von Belowów, był parafią z kościołem filialnym w Pałowie (*Alt Paalow*), obejmującą miejscowości: Pieszcz, Tyń (*Thyn*), Pałowo (*Alt Paalow*), Pałówko (*Neu Paalow*), (*Stutzlin*) oraz osady Ilnica (*Heningswalde*) i (*Augustwalde*). Parafia należała do synodu w Sławnie. Pierwszym ewangelickim duchownym w Pieszczu był Daniel Grantz, od około 1553 do 1600 roku (Moderow 1903: 435).

Kolejna informacja o nauczaniu w parafii Pieszcz pochodzi z roku 1688. Patron wsi Ludwig von Below w piśmie akceptującym pastora Michaela Pontanusa¹³ zobowiązywał go do nauczania według zaleceń ordynacji¹⁴. Natomiast z roku 1737 pochodzi *Specification aller und jeder Priester und Küster Hebungen* dla kościołów w Pieszczu i Pałowie¹⁵. Zawiera ona dokładny wykaz dochodów pastora Johanna Jakoba Schmid¹⁶ oraz kościelnego, w dochodach którego widnieje czesne (*Schulgeld*), pomimo że z dalszych zapisów wynika, iż szkoła jest przejściowo zamknięta. O ile funkcjonowanie szkoły w Pieszczu w XVIII wieku mogło być dość iluzoryczne, o tyle z całą pewnością w stuleciu następnym istniały szkoły w Pieszczu i Pałowie w ramach organizacyjnych stworzonych przez państwo pruskie.

3.1. Szkoła w Łącku

Najstarsza udokumentowana szkoła Ziemi Postomińskiej funkcjonowała już w połowie XVII wieku w Łącku (*Lanzig*)¹⁷. Ta znana na Pomorzu z legendy o Hansie Lange miejscowość po raz pierwszy pojawiła się w dokumentach w roku 1394. Była siedzibą

¹² AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 599.

¹³ Michael Ponatnus syn Thomasa, pastora ze Smółdzina (*Schmolsin*). Proboszcz parafii w Pieszczu od 1688 do śmierci w roku 1717 (Moderow 1903: 435).

¹⁴ AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 600.

¹⁵ AP Szczecin „Konsystorz Szczeciński”, sygn. 7493.

¹⁶ Johann Jakob Schmid, proboszcz w Pieszczu w latach 1718–1747 (Moderow 1903: 435).

¹⁷ W nawiasach kursywą podano nazwy miejscowości obowiązujące do roku 1945.

parafii obejmującej miejscowości: Łącko, Korlino (*Körlin*), Naćmierz (*Natzmershagen*), Jezierzany (*Neuenhagen*), Wszędzień (*Scheddin*), Wicko (*Vietzig*), Wicko Morskie (*Vietziger Strand*), Królewo (*Krolow*) i Królewice (*Krolower Strand*). W roku 1415 odnotowano tam proboszcza Nicolausa Brugehane, a w 1493 Johana Widelbuscha (Heyden 1965: 70). Pierwszym duchownym ewangelickim w Łącku był Johann Spliet (Moderow 1903: 363–366).

Wzmiankowana wcześniej szkoła w Łącku powstała z inicjatywy pastora Christiana Bilanga¹⁸. Przed objęciem parafii Bilang był wychowawcą braci von Glasenapp z Grzmiącej (*Gramenz*), w latach 1602–1603 kantorem w szkole łacińskiej w Darłowie. Prawdopodobnie objął urząd za zgodą księcia Kazimierza VI (1557–1605) około 1604 roku. Założył w swoim domu prywatną szkołę dla synów zamożnych chłopów. Wraz z nim w szkole tej pracował jego kościelny Claus Zeusin. W protokóle wizytacyjnym z 1611 roku Zeusin odnotowany jest tylko jako kościelny, natomiast już jego następcą Abraham Ladewig (1632–1663) ma tytuł „kościelny i nauczyciel”. Stąd wniosek, że szkoła funkcjonowała nadal z powodzeniem, a funkcję nauczyciela sprawował kościelny. Ladewig za swoją służbę otrzymywał rocznie 60 talarów gotówką, ponadto posiadał dwie morgi żywności, trzy i pół morgi łąk przy strumieniu (*Klosterbach*), ale największą atrakcją stanowił bardzo niski czynsz płacony przez kościelnego, który dodatkowo mógł dzierżawić ziemię do końca życia, niezależnie od pełnionej funkcji. Po śmierci Ladewiga tamtejszy pastor Daniel Mandelkow¹⁹ z dużej liczby chętnych do objęcia posady wybrał pochodzącego z Ustki (*Stolpmünde*) Daniela Tritta. Jego rodzina na blisko 200 lat związała się z Łąckiem i tutejszą szkołą. Po Danielu Tritcie schedę objął jego zięć Joachim Ahlert, który z kolei przekazał zajęcie swojemu zięciowi Jakobowi Lietzowi. O przywiązaniu mieszkańców Łącka do tej rodziny świadczą może zdarzenie, do jakiego doszło w 1759 roku. Po śmierci starożytnego Jakoba Lietza pastor Michael Friedrich Pillasch²⁰ postanowił

¹⁸ Syn Gregoriusa Bilang z Darłowa i Anny Hasermann z Bobolina (*Böbblin*) prawdopodobnie studiował w Greifswaldzie (Moderow 1903: 364).

¹⁹ Urodzony około 1598 roku w Szczecinie, studiował we Frankfurcie. Już w 1625 roku odnotowany jako proboszcz parafii w Łącku. Zmarł 2 XII 1690 roku (Moderow 1903: 364).

²⁰ Urodzony w roku 1721 w Koszalinie, absolwent uniwersytetu w Halle, przez krótki czas pracował jako nauczyciel domowy, następnie był konrektorem w szkole koszalińskiej. W Łącku od roku 1748 do śmierci w 1785 (Moderow 1903: 364–365).

zatrudnić nowego kościelnego. Jednakże mieszkańcy wioski oburzeni zażądali tego stanowiska dla 17-letniego Jakoba Lietza – syna nieżyjącego kościelnego. Doszło wręcz do swoistego „buntu” mieszkańców Łącka i pastor zatrudnił młodego Lietza, który sprawował swój urząd przez 51 lat. Wydaje się, że stanowisko po nim objął jego syn (lub wnuk) Karl, który w dokumentach z 7 V 1832²¹ i z 22 II 1859 roku²² został odnotowany jako kościelny i nauczyciel.

3.2. Szkoły w Marszewie i Królewie

Istnieje podstawa źródłowa dla twierdzenia, że w pierwszej połowie XVII wieku funkcjonowały także szkoły w Marszewie (*Marsow*) i Królewie (*Krolow*). Marszewo było siedzibą parafii, do której należały miejscowości: Marszewo, Górsko (*Görshagen*) i Złakowo (*Schlackow*). Pierwszym znanym pastorem ewangelickim w Marszewie był Peter Schweder (1600–1638). W matrikule kościoła z 18 VII 1611 roku znajduje się informacja, że

[...] pastor Schweder naucza Ewangelii i katechizmu, a popołudniami dodatkowo kościelny odczytuje lekcje²³.

W liście do patrona wsi Górsko z 2 V 1812 roku zaś superintendent August Wilhelm Wagner zwraca uwagę na konieczność nauczania tamtejszych dzieci²⁴. W roku 1877, kiedy proboszczem był Christoph Ludwig Schulz (1863–1877), na terenie parafii Marszewo istniały szkoły w: Marszewie (nauczyciel Segler), w Górsku (nauczyciel Ludwig Burow) i w Złakowie (nauczyciel Boltz)²⁵.

Odnosnie Królewa zachował się XIX-wieczny odpis umowy z 7 IV 1631 roku między braćmi Jürgenem i Christianem von Kleist a Danielem Mandelkowem o sprawowaniu mszy i nauce w Królewie²⁶. Prawdopodobnie, jeżeli odbywały się tam lekcje, to odpowiedzialnym za nauczanie był kościelny z Łącka. W rejestrze akt Konsystorza Szczecińskiego odnotowany był też zbiór dokumentów z lat

²¹ AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 550.

²² AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 552.

²³ AP Szczecin „Konsystorz Szczeciński”, sygn. 6941.

²⁴ AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 330.

²⁵ AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 338.

²⁶ AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 549.

1736–1740 (obecnie zaginiony), który dotyczył spraw szkolnych miejscowości Łącko, Królewo i Naćmierz. Niestety, nie dowiemy się, jaka była zawartość tego poszytu, jednak możemy przyjąć, że także w pierwszej połowie XVIII wieku w wymienionych miejscowościach funkcjonowała jakaś forma nauczania²⁷. W rejestrach dochodów proboszcza i kościelnego parafii w Łącku z lat 1832, 1853 i 1859 odnotowane są natomiast kwoty wypłacane kościelnemu za nauczanie w Królewie²⁸.

W trakcie poszukiwania materiałów do niniejszej pracy korzystałam także z dobrodziejstwa współczesnych mediów, w tym z Internetu. Na stronie www.schlawe.de dotarłam do dokumentu *Verzeichnis der Einkünfte der Küster und Schulhalterstellen in die Parochie Lanzig vom 12. Januar 1789* (*Spis dochodów kościelnego i nauczyciela w parafii Łącko z 12 I 1789 roku*). Autorzy strony informują, że dokument taki znalazł się w 1938 roku w posiadaniu ówczesnego nauczyciela z Korlina²⁹. Niestety, nie mogę ze względów formalnych dokumentu tego traktować jako wiarygodnego źródła. Niemniej wspominam o nim, ponieważ jest to swoista ciekawostka. Autor, prawdopodobnie nauczyciel w Korlinie, żali się na „[...] nędznie dotowaną posadę szkolną [...]”. Jego zdaniem brakuje tu wszystkiego: nie ma budynku szkolnego, zajęcia odbywają się w starej szopie, nie ma ogrodu, nie ma prawa wypasu, dostaje zbyt mało zboża itd., podczas gdy posada w Łącku jawi się jako „tłusta synekura”, bowiem tamtejszy nauczyciel ma znacznie lepsze warunki pracy.

3.3. Szkoła w Postominie

Dzięki pasji i kronikarskiemu zacięciu nauczyciela Fritza Pappenfussa zdecydowanie najbardziej kompletne informacje posiadamy na temat szkoły w Postominie (*Pustamin*). Miejscowość ta po raz pierwszy pojawiła się w źródłach w roku 1301. Do 1792 roku należała do rodu von Below, później do rodziny von Denzin. Była siedzibą parafii obejmującej miejscowości: Postomino, Pieńkowo (*Pennekow*), Pieńkówko (*Neu Pennekow*). Do roku 1814 parafia na-

²⁷ AP Szczecin „Konsystorz Szczeciński”, sygn. 7114.

²⁸ AP Szczecin „Akta rodu von Puttkamer”, sygn. 550, 551, 552.

²⁹ Korlino po raz pierwszy pojawia się w źródłach w roku 1347. W roku 1394 Korlino i Naćmierz wymienione zostały w dokumencie fundacyjnym klasztoru kartuzów „Marienkron”.

leżała do synodu miejskiego w Słupsku, następnie do synodu w Darłowie. W latach 1817–1864 swoistą unią personalną połączono kościoły w Postominie i Marszewie oraz Pieńkowie i Możdżanowie (*Mützenow*) (Pieńkowo dodatkowo od roku 1852 połączone było z Chudaczewem (*Alt Kuddezow*))³⁰. Pierwszym ewangelickim proboszczem w Postominie był niejaki Scheile (do 1594 roku)³¹. Przez długi czas oba kościoły w Postominie i Pieńkowie obsługiwał jeden kościelny, mieszkający w Postominie. Dopiero w 1780 roku Pieńkowo doczekało się własnego kościelnego, którym został Martin lub Johann Loeffler, właściciel Budziszławia (*Heinrichsfelde*) i zięć pastora Johanna Gottlieba Döhlinga³².

Początki szkoły w Postominie nie są dokładnie znane. Wiadomo, że za czasów Fryderyka Wielkiego tamtejszy kościelny pełnił także funkcję nauczyciela. W tzw. księdze chóru (*Kurrendenbuch*) pod datą 10 XII 1751 roku pastor Johann Gottlieb Döhling³³ zanotował (Papenfuss 1934: 2):

[...] tabela stanu szkoły w Postominie, rubryka I, w Postominie kościelny jest także nauczycielem i ma dobre mieszkanie; dalej jest jeszcze informacja, że szkoła w Pieńkowie nie ma budynku i przenosi się z domu do domu.

Zdaniem Papenfussa jest to pierwsza udokumentowana wzmianka o szkole w Postominie. Niemniej w aktach „Konsystorza Szczecińskiego” znajduje się list z roku 1730 do superintendenta Joachima Fabriciusa od niejakiego Paula Aschendorffa, który podpisuje się „Schulmeister in Pustamin”³⁴.

³⁰ W pierwszej połowie XX wieku ponownie połączono parafie w Postominie i Marszewie.

³¹ Kościoły w Postominie i Pieńkowie znalazły się w jednej parafii dopiero po wojnie trzydziestoletniej. Istnieje przypuszczenie, że już około 1337 roku rycerz Klaus von Below miał w Pieńkowie własnego kapłana. Z całą pewnością około roku 1494 w Pieńkowie odnotowano księży: Nicolausa Ratzeken i Nicolausa Jesow (Heyden 1965: 70).

³² Autor podaje najpierw imię kościelnego Johann, a kilka akapitów dalej Martin (Papenfuss 1934: 2).

³³ Zdaniem Papenfussa pastor Martin Döhling sprawował swoją funkcję do 1752 roku, podczas gdy według Moderowa (1903: 380) Martin Döhling dziesięć lat wcześniej przeszedł na emeryturę, a stanowisko w 1742 roku objął jego syn Johann Gottlieb.

³⁴ AP Szczecin „Konsystorz Szczeciński”, sygn. 7498.

Tabela 1. Kościelni i nauczyciele w Postominie w latach 1670–1933

Nazwisko i imię	Funkcja	Okres sprawowania funkcji
Ball	drugi nauczyciel	1905
Bewersdorff	kościelny i nauczyciel	1810–1838
Bewersdorff, Gustav	nauczyciel	1918–1933
Bölkner, Joachim	kościelny i nauczyciel	ca. 1741–1765
Bolle, Gregor	kościelny	do 1670
Falk	drugi nauczyciel	1898
Gatz	drugi nauczyciel	1873–1882
Gehrmann	drugi nauczyciel	1919
Grützke	drugi nauczyciel	1909
Haecker	drugi nauczyciel	1919
Jastrow	drugi nauczyciel	1926
Kohlhoff	drugi nauczyciel	1903
Kohlhoff, Robert	kościelny i nauczyciel	1888–1917
Kollmann, Christian	kościelny i nauczyciel	1838–1863
Kollmann, Franz	kościelny i nauczyciel	1863–1866
Kühl, Albert	kościelny i nauczyciel	1866–1888
N.N.	pomocnik nauczyciela	1853–1876
Papenfuß	drugi nauczyciel	1882–1889
Papenfuß, Fritz	nauczyciel	od 1933
Plache	drugi nauczyciel	1911
Pramscheser, Jakob	kościelny	ca. 1670–1700
Pramscheser, Peter	kościelny	ca. 1700–1728
Ruhnke	drugi nauczyciel	1892
Schardin	drugi nauczyciel	1900
Schipke	drugi nauczyciel	1909
Schröder	drugi nauczyciel	1876–1878
Tramm	kościelny	ca. 1728–1741
Völkner, Joachim	kościelny i nauczyciel	ca. 1765–1810
Wetzel	drugi nauczyciel	1909
Witt	drugi nauczyciel	1933
Wobrock	drugi nauczyciel	1889

Jednak owym pierwszym „kościelnym i nauczycielem” odnotowanym przez samego pastora był niejaki Joachim Völkner lub Bölkner (por. tabela 1). Jego następcą został syn, też Joachim, urodzony w 1742 roku, od 1765 pełniący funkcję kościelnego, zmarły w 1823 roku. W latach 1810–1838 nauczycielem był niejaki Be-

wersdorff (w czasie jego służby w roku 1815 zbudowano w Pieńkowie plebanię obok kościoła – późniejszą szkołę). Według danych szacunkowych w roku 1800 w szkole w Postominie uczyło się 50 dzieci (por. tabela 2).

Tabela 2. Liczba mieszkańców Postomina i uczniów w szkole w latach 1800–1934

Rok	Mieszkańcy			Liczba uczniów
	majątek	gmina	razem	
1800	–	–	–	50
1876	–	–	–	90
1882	–	–	–	105
1890	469	369	920	149
1900	408	350	838	132
1910	408	416	758	132
1914	–	–	824	149
1918	–	–	–	146
1925	333	500	833	86
1930	–	–	–	102
1934	318	443	761	132

Bewersdorff w roku 1811 otrzymywał roczne chesne w wysokości jeden grosz od dziecka, przy czym płacono tylko za pierwsze i drugie dziecko w rodzinie, pozostałe uczyły się za darmo. Dawało to około 8–10 talarów rocznie. Na pozostałe dochody składały się tzw. naturalia: darmowe pastwisko dla dwóch krów, dwóch owiec, dwóch gęsi i jednej świni, prawo do zasiewu na wspólnych gruntach dwóch korców zboża³⁵. Jako kościelny posiadał jedną morgę ziemi i małą łąkę nad *Mühlenteich*³⁶. Ponadto otrzymywał siedem korców jęczmienia, osiem chlebów, pięć groszy i cztery fenigi gotówką oraz darmowe mieszkanie i opał. Już około 1814 roku wraz ze zniesieniem poddaństwa chłopów uchylono prawo do zasiewu na gruntach wspólnych, w zamian za to nauczyciel otrzymał półtora morgi tzw. ziemi szkolnej. Ponadto otrzymywał od patrona jeden korzec jęczmienia, cztery chleby oraz dwa grosze i osiem fenigów gotówką, od

³⁵ W oryginale jest mowa o jednostce miary *Scheffel*, która tłumaczy się na polski jako korzec. Jednak korzec w Polsce liczył sobie 128 l, w Prusach w roku 1816 ustalono zaś, że jego objętość wynosi 54,96 l.

³⁶ 1 morga wynosiła około 0,56 ha.

każdego z 15 gospodarzy zaś raz w roku cztery garnce jęczmienia³⁷, a od ośmiu zagrodników cztery fenigi i raz na dwa lata chleb³⁸.

Kolejnym nauczycielem i kościelnym był Christian Kollmann (1838–1863) ze Złakowa. Za jego czasów ze względu na wzrost liczby uczniów zdecydowano się na otwarcie drugiej klasy i zatrudnienie na miesiące zimowe pomocnika. Latem, kiedy wzrastała absencja, Kollmann nauczał w obu klasach. W 1839 roku w zamian za rezygnację z udziału w gruntach wspólnych otrzymał pół morgi ziemi przy zabudowaniach szkolnych. W sumie posiadał siedem mórg ziemi, w tym jedną morgę i 100 prętów łąki³⁹.

Po śmierci Kollmanna w 1863 roku na krótko (do 1866 roku) posadę objął jego syn Franz. W tym czasie przywrócono parafię w Postominie i pastor Büchsel mieszkał przez pewien czas w budynku szkoły (bowiem nie odbudowano plebani po pożarze z 1820 roku). Budynek szkoły, widoczny na planie wsi z roku 1784, służył do 1861 roku, kiedy to oddano do użytku nową szkołę.

Po Kollmannie nastąpił Albert Kühl i pełnił swoje obowiązki do 1888 roku. W 1876 roku oficjalnie zatwierdzono dwie posady szkolne w Postominie – wraz z Kühlem pracował niejaki Schröder. W roku 1866 po raz pierwszy uregulowano ogólnie kwestię wynagrodzenia dla nauczycieli. Dostawał on w sumie 269 talarów, w tym: od państwa 110 talarów, za ziemię 24, za łąkę 60, chesne 65 i gmina 10. Dodatkowo nadal miał darmowe mieszkanie i opał. Drugi nauczyciel zarabiał 220 talarów (w tym od państwa dostawał 400 marek). Nauczyciel nie rezygnował z funkcji kościelnego, jako tzw. *Singgeld* otrzymywał np. w roku 1877: za chrzest 20 fenigów, za ślub i pogrzeb 50 po fenigów.

Od roku 1888 nauczycielem w Postominie był Robert Kohlhoff, który pracował do roku 1917. Zapamiętano go jako twórcę chóru i *Kriegerverein*. Za fakt godny odnotowania uznano informację, że w roku 1892 od *Landesbaumschule* w Poczdamie szkoła otrzymała 30 drzewek owocowych, które zasadzono w ogrodzie szkolnym. W latach 1918–1933 nauczycielem był Gustav Bewersdorff, a od 1933 prawdopodobnie do roku 1945 Fritz Papenfuss (1934: 2–3).

³⁷ Garniec, w oryginale *Metzen*, to około 5,85l.

³⁸ Ten sam Bewersdorff w 1830 roku otrzymywał rocznie 3 korce i 12 garnców jęczmienia; od każdego gospodarza 4 garnce jęczmienia, a od zagrodników 1 chleb i 10 sgr.

³⁹ 1 pręt pruski (Ruthe) = 3,76 m.

4. Zakończenie

Przyczyny obiektywne, takie jak brak materiałów źródłowych lub niemożność dotarcia do nich, sprawiły, że nie opisano dokładnie dziejów szkół na omawianym terytorium. Jednakże nawet owe skromne źródła pozwalają na stwierdzenie, że rozwój szkolnictwa wiejskiego w gminie Postomino zgodny był z tendencjami panującymi na całym Pomorzu, którego terytorium, jak podkreślano już kilkakrotnie, w wieku XVII weszło w skład państw sukcesorów Księstwa Pomorskiego. W ten sposób Postomino i okolice stały się częścią państwa brandenburskiego, później pruskiego, a wreszcie niemieckiego. Należy przy tym pamiętać, że Prusy dość powszechnie uznaje się za państwo, które odniosło znaczne sukcesy w zreformowaniu, unowocześnieniu i upowszechnieniu szkolnictwa. Szereg aktów prawnych wydanych w XVIII wieku miał na celu poprawę jakości nauczania i zdecydowanie przyczynił się do wzrostu liczby szkół elementarnych, zwłaszcza na wsi. Reformy wieku Oświecenia dały podstawy dla późniejszego XIX-wiecznego wzrostu poziomu oświaty w Niemczech. We wszelkich przemianach w dziedzinie szkolnictwa uczestniczyły także miejscowości Ziemi Postomińskiej i można przypuszczać, że sukcesywnie wzrastał również tutaj poziom nauczania. Jednocześnie mam nadzieję, że nieliczne przedstawione fakty sprawią, iż wzrośnie zainteresowanie dziejami szkolnictwa, a przede wszystkim dziejami Ziemi Postomińskiej.

Bibliografia

- BÜLOW G. VON 1879. Inventarium der S. Johanniterordenscomthurei Wildenbruch aus den Jahren 1547 und 1560, *Baltische Studien* 29: 1–32.
- BÜLOW G. VON 1880. *Beiträge zur Geschichte des pommerschen Schulwesens im 16. Jahrhundert mit urkundlichen Beilagen*, Stettin: Druck Herrcke et Lebeling.
- HEYDEN H. 1965. *Pommersche Geistliche vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Köln, Graz: Böhlau Verlag.
- KURDYBACHA Ł. 1965. Rola reformacji i kontrreformacji w dziejach oświaty, [w:] *Historia wychowania*, t. I, Ł. Kurdybacha (red.). Warszawa: PWN, 340–368.
- LABUDA G. (red.) 2001. *Historia Pomorza*, t. I, cz. 3, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- MODEROW H. (oprac.) 1903. *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, t. 1, Stettin: Verlag von Paul Niekammer.

- OTTO 1854. *Die pommersche Kirchen-Ordnung und Agenda nebst den Legibus Praepositorum, Statutis synodicis und der Visitations-Ordnung von 1736*, Greifswald: C.A. Koch Verlags-Buchhandlung.
- PAPENFUSS F.W. 1934. Kirche und Schule in Pustamin, *Ostpommersche Heimat* **36**: 2.
- TUREK-KWIATKOWSKA L. 1980. *Oświata, nauka i kultura szczecińska w latach 1800–1939*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- VIETZKE G. 1915. Alte Dorfschulen, *Monatsblätter* **28**: 63–68.
- VIETZKE G. 1919. Aus dem Geburtstagen unserer Dorfschulen. Einige Kapitel pommerscher Dorfchronik, *Pommersche Heimat* **8**(9): 1, 9.
- VIETZKE G. 1920a. Aus dem Geburtstagen unserer Dorfschulen. Einige Kapitel pommerscher Dorfchronik, *Pommersche Heimat* **9**(1): 1, 7.
- VIETZKE G. 1920b. Aus dem Geburtstagen unserer Dorfschulen. Einige Kapitel pommerscher Dorfchronik, *Pommersche Heimat* **9**(2): 13–14.
- VIETZKE G. 1920c. Aus dem Geburtstagen unserer Dorfschulen. Einige Kapitel pommerscher Dorfchronik, *Pommersche Heimat* **9**(3): 20–21.
- WEHRMANN M. 1893. Die Pommersche Kirchenordnung von 1563, *Baltische Studien* **43**: 128–211.
- WEHRMANN M. 1904. Zur Geschichte pommerscher Dorfschulen im 16. Jahrhundert, *Monatsblätter* **18**: 139–141.

Aus der Geschichte des Schulwesens in der Gemeinde Pustamin

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Geschichte des Schulwesens in der Gemeinde kann nicht ausführlich besprochen werden. Es fehlt Quellmaterial und auch die Möglichkeit, es zu erhalten, sollte es wirklich irgendwo liegen. Sicher dokumentiert aber ist, dass die älteste Schule dieser Gegend schon in der Hälfte des 17. Jh. in Lanzig funktionierte. Zur gleichen Zeit gab es wahrscheinlich auch Schulen in Marsow und Krowlow. Pastor Christian Bilanz hatte dies initiiert. Trotz der Leitung der Schulen von Geistlichen, die die Bildung der Kinder und Erwachsenen nach den Dogmen der Kirche führten, wurden die Institutionen später in Schulen „sensu stricto“ umgeformt. Die ausführlichste Beschreibung ist der Schule in Pustamin, dem Sitz der Gemeinde, gewidmet. Dank der chronikartigen Passion des früheren Lehrers Fritz Papenfuß, sind die Informationen über die Schule fast komplett. Er notierte mehr über die an der Schule lehrenden Menschen (Küster, Pastoren, Organisten, Handwerker, Soldaten) als über die Art und Weise des Unterrichtes. Über Lehrprogramme, Schulbücher oder Erziehungs- und Didaktikmethoden ist wenig bekannt. In den bearbeiteten Materialien gibt es keine Informationen darüber.